

***Minkä* filosofia?**

Ilkka Pyysiäinen

Timo Helenius, Timo Koistinen ja Sami Pihlström (toim.): *Uskonnonfilosofia*. WSOY, 2003. 422 s.

Uskonnonfilosofia on tieteenala, joka tutkii uskontoon liittyviä filosofisia kysymyksiä joko teologian tai filosofian kontekstissa. Toisinaan uskontotiedekin voi lähetyä uskonnonfilosofiaa, kuten erityisesti anglosaksinen *religious studies*, joka on usein lähempänä teologiaa kuin mannereurooppalainen vertaileva uskontotiede ja uskonto-historia. Uskonnonfilosofiasta voidaan erottaa myös filosofinen teologia ja uskontoteologia.

Filosofinen teologia on teologiaa, jossa sovelletaan filosofista analyysia teologisin päämäärin.

Uskontoteologia on eri uskontojen tutkimusta kristillisen teologian viitekehyksessä. Uskontotiede taas on laaja nimike, joka kattaa uskonnollisten ilmiöiden historiallisen, psykologisen, sosiologisen, antropologisen ja kirjallisuus- tai perinnetieteellisen tutkimuksen. Uskonnonfilosofia on filosofista tutkimusta, jonka päämäärät ovat samat kuin filosofialla yleensä, kohteena vain ovat uskonnolliset käsitteet, uskomukset ja (vähemmässä määrin) uskonnollinen käyttäytyminen. Uskonnonfilosofian harjoittaja voi olla ”uskova” tai ei-uskova, mutta käytännössä uskonnonfilosofien enemmistö on ollut uskontoon myönteisesti suhtautuvia. On varmaankin vaikea motivoitua uskonnon tutkimukseen, mikäli

pitää uskontoa yhdentekevänä tai vastustaa sitä. Toisaalta uskonnon vastustaminen voi joskus olla tutkimusta motivoiva tekijä. Tunnetuin ei-teistinen uskonnonfilosofi lienee kanadalainen Kai Nielsen.

Uskonnonfilosofian merkitys voidaan nähdä puhtaasti uskonnon tai teologian sisäisenä kysymyksenä: se auttaa meitä ymmärtämään, mistä uskonnossa tai teologiassa on kysymys. Tällöin ongelmaksi helposti nousee uskonnon monimuotoisuus: uskonnosta puhuessaan uskonnonfilosofi kuitenkin yleensä puhuu vain omasta uskonnollisesta perinteestään. Uskontoa ei myöskään yleensä tarkastella ihmisen arkisen käyttäytymisen luonnollisten piirteiden pohjalta tehtynä abstraktiona, vaan jonakin erityisenä ja suhteellisen homogeneenisena ihmisyyden ulottuvuutena, joka on tarkasti rajattavissa. Toinen vaihtoehto on Simo Knuutilan esittämä näkemys, jonka mukaan uskonnonfilosofian asema on perusteltu tieteen kentässä vain, mikäli sen avulla saavutetaan tietoa myös yleisemmistä metafysisistä kysymyksistä. Tällöin uskonnonfilosofia on kontribuutio nimenomaan yleiseen filosofiaan. Samalla tulee ilmeiseksi, että uskonto on monin tavoin päällekkäinen erinäisten ei-uskonnonilmiöiden kanssa.

Analyyttistä ja mannermaista

Uskonnonfilosofia-teoksessa on pyritty yhdistämään anglosaksisen analyttisen filosofian ja mannermaisen filosofian perinne. Teos on jaettu viiteen päälukuun: Filosofien jumala, Uskonnon kritiikki ja ymmärtäminen, Uskonnon kieli ja kokemus, Sielu ja ruumis, Uskonto, moraalit ja kulttuuri. Teos on tarkoitettu ”johdatukseksi” (sanaleikki?) uskonnonfilosofian keskeisiin aiheisiin ilman pyrkimystä kattavuuteen. Kirjoittajina ovat Suomen johtavat (uskonnon)filosofit ja teologit. Teos tarjoaa hyvän kuvan siitä, miten uskonnonfilosofia Suomessa paikannetaan tieteen kenttään, joskin on huomattava, että kaikki kirjoittajat eivät varmaankaan jaa kaikkia toimittajien näkemyksiä.

Toimittajat toteavat (s. 9): ”Uskontotieteeseen liittyvän uskonnonfilosofian näkökulmat eivät kuitenkaan ole vahvasti esillä tässä teoksessa: painopiste on systemaattis-teologisissa ja filosofisissa aiheissa.” Näin he näyttävät vahvistavan sen Knuutilan huomautuksen (s. 31), että uskonnonfilosofia on tällä hetkellä pääosiltaan uskonnonfilosofiaa, jonka tehtävänä on tehdä uskonnosta käsitettävää. Päämäärä on enemmän

uskonnollinen kuin filosofinen. Kirkon toimintana tällainen olisi ymmärrettävää, mutta tieteen kentässä ratkaisua voidaan pitää mielivaltaisena. Rajaus on puhtaasti subjektiivinen ja käytännöllinen: tutkijaa kiinnostaa henkilökohtaisesti vain kristinusko (jokin sen muoto). Tämä ei välttämättä estä hyvän tutkimuksen tekemistä, mutta olisi kuitenkin hyvä tiedostaa valinnasta seuraavat rajoitukset.

Tällainen uskonnonfilosofia ei voi sanoa kovin paljon uskonnosta yleisinhimillisenä ilmiönä. Uskonto-käsitteen varsin epämääräinen käyttö kuvastuu johdannon paradoksaalisesta väitteestä (s. 9): ”Kulttuurimme maallistumisesta huolimatta elämän ja olemassaolon kysymyksiä pohditaan edelleen tavallisesti suhteessa uskontoihin ja niiden opetuksiin.”

Kiistelimme taannoin uskontotieteestä ja uskonnonfilosofiasta kirjan toimittajiin kuuluvan Sami Pihlströmin kanssa (ks. s. 149-180), kunnes totesimme, että loppujen lopuksi kyse oli varsin yksinkertaisesta asiasta. Pihlström oli halunnut sanoa, että vaikka tehtäisiin millaista empiiristä uskontotiedettä, niin aina jää se filosofinen ongelma, mitä tarkoitamme ’uskonnolla’, so. mikä tekee jostakin asiasta uskonnollisen. Tällöin ajatellaan, että uskonnollisuus ei ominaisuutena redusoidu mihinkään muuhun vaikka uskonto eläkin luonnollisten (ei-uskonnonilmiöiden) tekojen ja ajatusten varassa.

Oma näkemykseni on, että uskonnonfilosofiaa ei kuitenkaan voida irrottaa empiirisen tutkimuksen tuloksista. Uskontotiede tuottaa elävää uskonnollisuudesta tietoa, jonka pohjalta ’uskonnon’ käsitettä voidaan analysoida filosofisesti. Ellei tätä tietoa oteta huomioon, uskonnonfilosofiasta tulee pelkkää spekulatiota, joka kuvastaa vain filosofin omaa käsitystä uskonnosta. Tämä voi kyllä olla sinänsä mielenkiintoista, mutta mikäli filosofi väittää pohdintojensa paljastavan, mitä uskonto yleispätevästi on, joudutaan absurdeihin ristiriitoihin.

Yksi tämän probleemin ilmentymä on post-wittgensteinilainen käsitys, jonka mukaan uskonto on itsenäinen ja suljettu systeemi, jota ei voida arvioida tai edes ymmärtää sen ulkopuolelta. Esimerkiksi *Kotimaa*-lehden (12.9. 2003) haastattelema kirjan toimittaja Timo Koistinen esittää, että uskonnolliset opit ”voidaan ymmärtää ... kuvina ja malleina, jotka ohjaavat elämäämme.” Uskonto ”kuvaakin pikemminkin ihmisen asennetta siihen, mitä elämästä ja maailmasta ajatellaan kokonaisuutena.” Uskonnon kannalta ”ei ole kovinkaan suurta merkitystä sillä, miten kukin filosofis-teoreettisesti ajattelee” ja us-

konnon kannalta ei ole ”edes kovin kiinnostavaa, mitä esimerkiksi maailman alussa tapahtui fyysisen näkökulmasta.”

Nämä väitteet ovat kuitenkin ristiriidassa empiiristen havaintojen kanssa. Kovin, kovin harva ihminen myöntää, että uskonto on hänelle vain joukko kuvia, joilla jäsenetään omaa elämää, ilman, että ne viittaisivat mihinkään todelliseen. Hyvin harva ”uskova” ajattelee, että tieteelliset selitykset maailman synnystä eivät kilpaile uskonnollisten kanssa; tällaisen kilpailun todellisuudesta saamme lukea ja kuulla esimerkkejä lähes päivittäin. Harvassa ovat myös ne ”uskovat”, joiden mielestä ”uskova” saa ajatella filosofis-teoreettisesti mitä lystää. Esiteltävässä teoksessa Simo Knuuttila (s. 29) toteaaakin sarkastisesti, että seurakuntalaisia saattaisi hieman häiritä, mikäli pappi olisi filosofinen ateisti ja ajattelisi saarnatessaan käyttävänsä pelkkiä mielikuvia, jotka eivät viittaa todellisuuteen. Uskonto ei voi olla täysin riippumatonta ”uskovan” todellisuutta koskevista uskomuksista. Kirjoittajista myös Ilkka Niiniluoto yhtyy tähän kritiikkiin, jonka mukaan mm. Pihlströmin edustama fideismi ei ole uskottava vaihtoehto.

Käsittääkseni ongelmat aiheutuvat parista käsitteellisestä sekaannuksesta. Ensinnäkin usein sekoitetaan toisiinsa ihmisten spontaanit uskonnolliset käsitykset ja heidän tai muiden niitä koskeva teologinen refleksio (Wiebe 1991; Slone in press). Uskonnon samastaminen teologiaan on johtanut uskonnon tarkastelemiseen vain joukkona käytöstään irrotettuja propositionaalisia asenteita. Koistisen referoimat Dahlferth ja Wittgensteiniläiset ovatkin oikeassa siinä, että uskonnollisen kielen merkitys on sidoksissa sen elävään käyttöön. Tämä sinänsä oikea huomio on kuitenkin johtanut toiseen kohtalokkaaseen sekaannukseen: on menty virheellisesti toiseen äärimmäisyyteen ja väitetty, että uskonnossa ei ole lainkaan kyse tiedollisista asenteista tai todellisuutta koskevista teorioista ja että esimerkiksi Jumala ei ole mikään olio. Uskonnolliset uskomukset ovat pelkkiä ”kuvia”.

Taustalla on ehkä se, että kun ”uskovista” on tuntunut siltä, että uskonnon kriitikot eivät lainkaan ymmärrä, miltä tuntuu olla uskova, on haluttu korostaa uskomisen todella tuntuvan joltakin. Kyse ei ole vain kylmistä faktoista. Mutta tässä riittäisi, kun sanottaisiin uskovan asenteen uskomuksiinsa olevan vahvasti emotionaalinen. Tästä ei seuraa, että uskonto on vain sitä, että tuntuu joltakin. Suurin osa eri tavoin ”uskovista” vaikuttaa ajattelevan, että heidän uskomuksensa koskevat todellisia olioita, joilla on todellisia vai-

kutuksia maailmassa. Tätä väitettä tukevat uskontohistoriallisen, -antropologisen, -sosio-logisen ja -psykologisen tutkimuksen tulokset. On esimerkiksi kokeellista evidenssiä siitä, että ihmiset tekevät jumalia koskevia johtopäätöksiä hyödyntäen spesifisti inhimillistä kykyä olettaa persoonallisten agenttien toimivan uskomusten ja halujen motivoimina; jumalan representaatio laukaisee agenteja koskevan päättelymekanismin eli ihmiset pitävät jumalia persoonallisina olioina. (Boyer 2001; Barrett painossa). Tästä emme pääse yli emmekä ympäri.

Kansanomaisia teorioita parasitteineen

Kognitiotieteessä on tapana puhua kansanomaisista teorioista, kun tarkoitetaan maallikkojen spontaaneja käsityksiä aineellisista kappaleista, elävistä olennoista, persoonallisista agenteista, jne. Kyse on teorioista siinä mielessä, että näillä käsityksillä on tietty stabiili rakenne, ne eivät ole pelkkiä irrallisia uskomuksia. Silti kyse on arki-ajattelusta, joka on assosiatiivista, abduktiivista, yksittäisestä yleistävää, vastaevidenssin sivuuttavaa, mekaanisia prosesseja personifioivaa, emotionaalista, jne. (ks. *Pyysiäinen* tulossa; *Keil* 2003). Uskonnolliset uskomukset ovat eräänlaisia näiden teorioiden parasitteja; ne ovat syntyneet yhdistelemällä niiden aineksia vastoin intuitiivisia odotuksia (kuvaavat ne sitten todellisuutta perimmiltään oikein tai väärin).

Tällaisten uskomusten syntyä voidaan pitää sillä tavoin vääjäämättömänä, että uskonnossa on kyse eräänlaisesta oletusarvosta. Uskonto on siten luonnollista ja meidän on enemmän selitettävä, miksi kaikki eivät ole ”uskovia”. Tästä näkökulmasta esimerkiksi jumalien olemassaolo on intuitionvastaisuudestaan huolimatta ”uskovalle” samanlainen selviö kuin ulkomaailman olemassaolo. Ihmiset eivät normaalisti ajattele, että heillä on sellaisia *uskomuksia* kuin ”Jumala on olemassa” tai ”Ulkomaailma on olemassa”. Heille nämä ovat itsestään selviä tosiasioita. ”Jumala on olemassa” on vain teoreettinen väite, joka on yhteensopiva ”uskovan” erilaisten Jumala-uskomusten kanssa. Kyse ei ole mistään ”kuvista”, vaan todellisuuteen viittaavista representaatioista.

Vasta laajamittainen kriittisyys uskonnollisten representaatioiden totuutta kohtaan herättää tarpeen pohtia uskonnollisten uskomusten totuuden ehtoja. Selkeimmin tämä on tapahtunut valistuksen murroksessa. Toki ennen sitäkin Euroopassa skolastikot ja esimerkiksi Intiassa hindulai-

set ja buddhalaiset filosofit käsittelevät erilaisia vasta-argumentteja, mutta vasta empiriseen tieteesen pohjaava tieteellis-filosofinen uskonnon kritiikki pakotti uskon puolustajat sellaisiin ratkaisuihin, että uskonnon luonteesta alettiin esittää aivan uudenlaisia tulkintoja. Koistinenkin toteaa (s. 95-97), että uskonnonfilosofia eriytyi omaksi oppialakseen vasta valistuksessa ja että samalla syntyi reflektiivinen teismi eräänlaisena uskon apologiana.

On siis perin outoa väittää, että tieteelliset teorit ovat uskonnon kannalta yhdentekeviä. Juuri tieteen kehityshän on muuttanut uskontoa radikaaleimmin! Fideismi on epätoivoinen yritys varata uskonnotteelle edes pienen pieni nurkka, jossa kyyhöttää suojassa kaikelta mahdolliselta kritiikiltä. Samalla se on kuitenkin omiaan heikentämään uskonnon kiinnostavuutta, koska liian abstraktin uskonnon relevanssia on vaikea nähdä. Fideistit ovat yrittäneet vastata tähän kritiikkiin sanomalla, että uskonto onkin suljettu vain tieteelstä, mutta ei arkielämän ei-uskonnollisilta elämänalueilta. Tämän väitteen implikaatioita ei kuitenkaan ole riittävästi käsitelty.

Yksi näistä implikaatioista on se, että uskontotieteellinen tieto käytännön uskonnollisuudesta tulee relevantiksi. Nimenomaan uskontotieteellinen tieto on tässä avainasemassa siksi, että juuri sen piirissä uskonto on nähty yhteydessä ihmiselämän koko kirjoon eikä vain "kirkon traditiona". Väittäisin myös, että uskontotiede ja uskonnonfilosofia eivät voi laiminlyödä sitä tietoa ihmisen ajattelun ja käyttäytymisen yleisistä piirteistä, joka kognitiotieteen ja neurotieteiden ansiosta karttuu huimaa vauhtia (ks. myös Leila Haaparannan kirjoitusta, s. 268-290). Ovathan kognitiotieteilijätkin viime aikoina kiinnostuneet uskonnosta (esim. Paul Thagard).

Esimerkiksi uskonnollisten emootioiden käsittelyssä (s. 291-302) olisi hyvä ottaa huomioon myös emootioiden neurotiede (Damasio, Rolls, Panksepp, Griffiths...). Uskontoteorioista taas kuuluvat selkeästi menneisyyteen sellaiset funktionalistiset näkemykset, joiden pohjalta väitetään "yhteisön toteuttavan uskonnon avulla" erilaisia kognitiivisia, emotionaalisia jne. funktioita (Jaana Hallamaan artikkeli kirjassa, s. 391). Miksi yksilöt osallistuisivat tällaisiin talkoisiin, ellei kyse ole *heidän* edustaan? (Ks. Sanderson 2001: 13-

23; Boyer 2001: 25-26, 176-188; Atran 2002: 207-210.) (Sen sijaan loogisen empirismin en sanoisi kuuluvan "suureksi osaksi menneisyyteen", kuten toimittajat tekevät [s. 8; vrt. Niiniluoto & Koskinen 2002].)

Käsillä oleva kirja on hyvä johdatus uskonnonfilosofiaan sellaisena kuin olemme tottuneet sen ymmärtämään. Se sisältää monia erittäin asiantuntevia lukuja. Toivoisin kuitenkin, että Knuuttilan periaatteellinen näkemys uskonnonfilosofiasta muun filosofian ja tieteen kannalta relevanttina tutkimusalueena saisi vähitellen myös enemmän käytännön sovelluksia. Kyse on siitä, nähdäänkö uskonto vain yhtenä metafysisenä tai "spirituaalisena" erityiskysymyksenä vai ihmisen tiedonkäsittelyn ja sosiaalisen toiminnan kokonaisuuteen saumattomasti kuuluvana alueena, jota ei voida mielekkäästi lähestyä pelkkinä enkeleinä neulan kärjessä.

KIRJALLISUUTTA:

- Atran, Scott (2002): *In gods we trust: the evolutionary landscape of religion*. Oxford: Oxford University Press.
- Barrett, Justin L. (painossa): *Why would anyone believe in God?* Thousand Oaks, CA: AltaMira Press.
- Boyer, Pascal (2001): *Religion explained: the evolutionary origins of religious thought*. New York: Basic Books.
- Keil, Frank C. (2003): "Folkscience: coarse interpretations of a complex reality". *Trends in Cognitive Sciences* 7(8): 368-373.
- Niiniluoto, Ilkka & Heikki J. Koskinen (toim.) (2002): *Wienin piiri*. Helsinki: Gaudeamus.
- Pyysiäinen, Ilkka (tulossa): *Explicit and intuitive representations in religious thought*. Paper ms.
- Sanderson, Stephen K. (2001): *The evolution of human sociality*. Lanham: Rowman & Littlefield.
- Slone, Jason. (In press): *Theological incorrectness: why religious people believe what they shouldn't*. New York: Oxford University Press.
- Wiebe, Donald (1991): *The irony of theology and the nature of religious thought*. Montreal: McGill-Queen's University Press.

Kirjoittaja on uskontotieteen dosentti ja Helsingin yliopiston Tutkijakollegiumin tutkija.